

D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek.*

A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai.

Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron

(Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Ödenburg)

Sopron, 2008. 265. old.

Mind az orvostörténelem, mind a társadalomtörténet szempontjából különleges kötet D. Szakács Anita 2008-ban megjelent forráskiadványa. Az utóbbi években-évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kap az orvostörténelemben a különböző gyógyító rétegek levéltári források alapján történő megismerése. Ez különösen fontos a 19. század nagy egészségügyi reformjait megelőző időszakban, ahol az orvostudomány korábbi módszereinek vizsgálata mellett, az „*orvosi rend*” különböző tagjainak megismerése révén átfogóbb képet kaphatunk az adott korszak egészségügyének helyzetéről is. Az ilyen irányú munkák közül Demkó Kálmán 1894-es *A magyar orvosi rend története* című művét kell kiemelni. Demkó nem csak a 18. század végéig Magyarországon működő híres doktorokat, hanem az alacsonyabb megbecsültségnek örvendő, „névtelen” gyógyítókat, így például a fürdősököt, sebészeket, bábákat is bemutatja kötetében. Átfogóbb jellegű forráskiadványok közül a Sonia Horn – Monika Grass által írt bevezetőben is említett Magyary-Kossa Gyula Magyar Orvosi Emlékek című négykötetes munkája (1929–1940) kiemelkedő jelentőségű, amelyet a mai napig haszonnal forgathatnak kiindulópontként az orvostörténet iránt érdeklődők.¹ Az Orvostörténeti Közlemények indulásától kezdve (1968) rendszeresen közöl levéltári forrásokat, azonban önálló kötetként ritkán jelennek meg ilyen vonatkozású kútfők, különösen eredeti nyelven.²

1 Megjegyzendő azonban, hogy Magyary-Kossa műve részben forráskiadvány, részben rövidebb, önálló tanulmányok gyűjteménye. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I–IV. kötet. Bp., 1929–1940.*

Az Adattárban a forrásoknak csak tartalmi kivonata található meg. Magyary-Kossa a források jelentős részét Linzbauer Xavér Ferenc hétkötetes *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* című munkájából (1852–1861) merítette. Linzbauer, Franciscus-Xaverio: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus I–III. Budae, 1852–1861.*

2 2005-ben gyűjtötte össze és jelentette meg Gazda István a Daday András által gyűjtött és elemzett, és korábban külön-külön már megjelent forrásokat: *Daday András: Újabb kuriózu-*

A végrendelet, mint történeti forrás értékét Európában már a 19. században felfedezték. A válogatás és az elemzés szempontjai azonban sokat változtak. A híres személyiségek testamentumainak feltárása után a statisztika segítségével próbálták meg a kutatók bizonyos társadalmi jelenségeket, illetve a gondolkodásmód változását kimutatni. A testamentumok olvasása és elemzése során azonban minden esetben figyelembe kell venni, hogy egy olyan nyilatkozat, amit a végrendelező később megváltoztathatott, az elhunyt halála után az örökösök megtámadhattak. Tehát maga a végrendelet önmagában nem nyújt teljes képet az adott személynek és családjának történetéről, sokkal inkább kiindulópont a további kutatásokhoz.³ Magyarországon a városi polgári végrendeletek kiadása már a 19. század végén megkezdődött. Kiemelkedő jelentőséggel bír Házi Jenő volt soproni főlevéltáros 1930-ban megjelent Sopron szabad királyi város története című kötete, amely a középkori Sopron polgárainak végrendeleteit tartalmazta.⁴ Az egyes városok, vármegyék lakói testamentumainak publikálásában az alföldi városok mellett a kilencvenes évektől a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár játszik fontos szerepet,⁵ D. Szakács Anita könyve ehhez a kezdeményezéshez kapcsolódik. A kötet az Osztrák-Magyar AKCIÓ Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, valamint bécsi orvostörténészek, így Sonia Horn együttműködésével látott napvilágot. A kötet nem csak a magyarországi, hanem az ausztriai orvostörténet számára is fontos forrás, mivel a soproni fürdőscéh nem csak a város, hanem a térségben található gyógyítók működésében is meghatározó szerepet játszott: a korábban a bécsi-újhelyi fürdőscéhhez tartozó fraknói, kismartoni és szarvkői fürdősök ugyanis 1705-ben a soproni céhhez csatlakoztak (XXXIV–XXXV).

A kötethez Sonia Horn és Monika Grass írt rövid orvostörténeti bevezetést, majd a kiadás során felmerült kérdéseket D. Szakács Anita ismerteti. Ezután következnek maguk a végrendeletek. A forrásokat végül személynév- és helynévmutató

mok az orvostudomány magyarországi történetéből: gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2005.

- 3 Mátay Mónika: Historiográfiai viták a testamentumról. In: *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 15–16. szám (2004), 248–270.
- 4 Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története. II. rész. I. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig*. Sopron, 1930.
- 5 Lásd például: *Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból I–III. kötet* Győr, 1995–1997) és *Horváth József–Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*. Sopron, 2001.

egészíti ki. Itt kell megjegyeznem, hogy rendkívül hasznos, hogy mind a bevezető tanulmányok, mind a fejrereszták, lábjegyzetek, mutatók kétnyelvűek, hiszen így a kötet egyformán használható lesz a magyar és a német anyanyelvű kutatók számára. A megoldás remélhetőleg elő fogja segíteni Sopron vármegye, tágabb értelemben pedig a mai Burgenland és Dunántúl orvostörténelmére vonatkozó további kutatásokat. Megjegyzendő azonban, hogy a névmutatóknál bizonyos esetekben megnehezíti a keresett személy megtalálását, hogy — amennyiben csak a végrendeletben szereplő személyről van szó — a keresztnévek kerülnek előre (így például kétszer szerepel Eva Regina, egyszer id. Cornelius Gensel feleségeként, egyszer pedig Gottfried Bischoff nejeként. A Scharlapäurin címszónál csak előbbi feleségeként szerepel, de az oldalszám utal arra a végrendeletre, amit már Bischoff nejeként írt). Ez azonban nem von le a kiadvány értékéből.

A bevezető tanulmányban Sonia Horn és Monika Grass a középkori és kora újkori gyógyító rétegeket mutatja be az olvasóknak, és kiemelik a „nem híres”, „nem akadémiai” egészségügyi személyzetre irányuló újabb kutatások jelentőségét. Pusztán a normatív források (céhprivilegiumok, fürdőszabályzatok) alapján a korabeli egészségügy mikéntjéről, művelőinek társadalmi viszonyairól ugyanis nem kapnánk teljes képet. A Roy Porter által bevezetett fogalom, a „*medical marketplace*” Habsburg Birodalmon belüli viszonyainak feltárásához, a különböző gyógyító rétegek professzionalizálódásához a kötetben szereplő végrendeletek kitűnő alapanyagot nyújtanak (XXII–XXIII). A gyógyítók két nagy csoportra oszthatóak: egyetemi végzettségűekre és azzal nem rendelkezőkre. Az egyetemi hallgatók, tanulmányaiknak megfelelően lehetnek bakkalaureusok, licenciátusok, illetve annak befejezésekor doktor, az *ubique docendi et legendi* jogával. Az orvosi kar óráira bármelyik hallgató beiratkozhatott, ennek mellékhatásaként a későbbiekben sok feszültség keletkezett a pár órát hallgató, majd praktizáló személyek, és az orvosi stúdiókat ténylegesen elvégző doktorok között (XXIV–XXIX). A doktoroknál a nem „akadémiai” gyógyítókkal szemben a 15. században még nem alakult ki a magasabb társadalmi megbecsültség tudata. A működési területet ennek ellenére körülhatárolták, olyannyira, hogy a fakultás nem avatkozott be szakértőként a sebészet kérdéseibe — bár ez a gyakorlatban sokszor nehezen volt kivitelezhető. Itáliában például avattak sebészdoktorokat, és elterjedt volt a chirurgusok egyetemi vizsgáztatása. Sonia Horn szerint valószínűleg hatással volt a bécsi egyetemre az itáliai minta. 1517-től Bécsben a sebészeket, a század közepétől pedig a fürdőösöket is a doktoroknak kellett levizsgáztatnia, 1537-től a város egyetemén külön sebészeti fakultás felállítását rendelték el, 1716-tól pedig lehetővé vált a sebészeknek a doktori

cím megszerzése. A nem akadémikus gyógyítók rétegei a 16. századra elkülönültek egymástól, noha képzésük rendszere alapvetően hasonló maradt. A seborvosok mellett a kevésbé képzett borbélyok, valamint a fürdősök játszottak fontos szerepet a középkori-kora újkori társadalom egészségügyében (XXIX–XXXII). A fentebbiek mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a — leginkább vándor életmódot folytató — specialistákat (szem- és fogorvos, franciakór orvosok, sérvkötők és köhajtók) sem (XXXII–XXXIV).

A kötet 96 személy végrendeletét tartalmazza az 1544 és 1787. év közötti időszakból. A végrendelezők között meglehetősen kevés a doktor (15 fő) és a bába (3 fő), többségében nem akadémikus gyógyítók testamentumairól van szó (25 gyógyszerész, 22 borbély, 13-13 sebész és fürdős). A források közül korábban mindössze egyet publikáltak, és egy kivételével német nyelven íródtak. Az átirásokat D. Szakács Anita, Dominkovits Péter és Tirnitz József vetette össze az eredetivel.

A kötet plasztikus képet nyújt a kora újkori soproni polgárság gyógyítóinak társadalmi helyzetéről, valamint szövevényes családi kapcsolatairól. A gyógyszerész id. Cornelius Gensel és neje, Eva Regina például 1655-ben készített közös végrendeletet. A testamentum írásának idején egy kisfiuk volt, az ifjabb Cornelius, azonban a szöveg tanúsága szerint reménykedtek még több gyermek születésében. A testamentumot hat évvel később, 1661-ben hozták nyilvánosságra, azaz ekkor halt meg a férj (Nr. 28.). Eva Regina ezután férjhez ment egy másik soproni patikushoz, Gottfried Bischoff-hoz, és 1665-ben újból végrendelezett, ekkor már párja nélkül (Nr. 31.). Új gyermeke nem született (vagy nem maradt meg). Végakaratára szerint tekintélyes, vagyonos család lehettek. Előbbit támasztja alá, hogy tanúi között szerepelt a korabeli Sopron polgármestere, városbírója és a Belső Tanács egyik tagja, utóbbit az örökhatyó által felsorolt, fiának adandó dolgok, a háza a patika felével, egy major, szőlőkert, és különböző ingóságok, mint például különböző ékszerek. Végrendeletét 1666 októberében hirdették ki. Egyetlen fiuk, ifj. Cornelius Gensel 1685-ben írta meg végakarátát (Nr. 52.). Ebben polgárnak és a Fekete Elefánt patika gyógyszerészének nevezte magát. Fiára utal, de nem említi név szerint meg benne, az adatokból azonban egyértelmű, hogy a híres orvosdoktor Gensel János Ádám (1677–1720) apjáról van szó.

Az egyes végrendeletek esetében, amennyiben fennmaradt a piszkozat és a tisztázat is, D. Szakács Anita mindkét változatot közli, így bepillantást nyerhetünk és nyomon követhetjük a testamentumban az örökhatyó szándékának változásait (mint például Johann Stephan gyógyszerész esetében, ahol a végrendelet utolsó előtti pontját jelentősen átirták, finomították; Nr. 22.). A Pöbel-család, azaz Hanns

Pöbel és neje, Margaretha testamentuma (Nr. 24–25.) mellé családfát is mellékeltek. A végrendelet megfogalmazásának módja – noha minden esetben előjönnek bizonyos formulák – utalhat a végrendelkező társadalmi rangjára, neveltetésére is, mint például Johann Heinrich Fridrich orvosdoktor testamentuma, amelynek sorai mögül egy öntudatos, művelt ember képe bontakozik ki előttünk (Nr. 33.).

Összegezve: D. Szakács Anita forráskiadványa igényes és jól használható kiindulópont a további kutatásokhoz. Remélhetőleg a közeljövőben több, hasonló kezdeményezés lát napvilágot, akár várostörténeti, akár nagyobb, regionális vonatkozásban, együttműködve az osztrák orvostörténészekkel.

Simon Katalin

Tartalom

Közlemények

Simon Katalin:

Rendes seborvos keresztetik

A váci járási sebész állás betöltése 1847-ben 3

Balogh János Mátyás:

A budapesti tekerceses hírlapnyomdászat születése 25

Papp Barbara:

„Oszt’ van-ë Bogya-telepi belípöd?”

A földreform és a szimbolikus térképződés Dévaványán 45

Feitl István:

Rehabilitáció és történeti rekonstrukció

– dilemmák egy eset kapcsán 55

Forrásközlések

Sarusi Kiss Béla:

A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich

magyar vonatkozású iratainak regesztái. 65

Könyvismertetés

D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des*

16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des

Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit.

16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek.

A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti

forrásai. *Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron*

(Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Ödenburg)

Sopron, 2008. 265. old.

— Ism.: *Simon Katalin* 149

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.